

„ПРЕДИ И СЛЕД РАЗСТРЕЛА“ от ПЕНЧО ДАНЧЕВ. С., „Български писател“, 1979. 458 с.

Седмдесетгодишнината от рождението на Никола Й. Вапцаров, която бе чествувана в края на 1979 г., се оказа мощен тласък в развитието на вапцароведението у нас (едва ли ще е пресилено твърдението, че в нашата литературна наука наред с ботевоведението, явороведението, се оформя и обособен клон, свързан с изучаването на творчеството на Н. Й. Вапцаров). Невинаги, разбира се, юбилейните дати съвпадат със значителните открития. Но очевидно в случая годишнината от рождението на поета-революционер отприщи назрялата необходимост да се види по новому поезията на Н. Й. Вапцаров; да се разкрие актуалният смисъл на голямото му новаторско дело; да се изследва ролята му като важно звено в развитието на българската лирика, като творец, който самобитно продължава ботевско-яворовската поетична традиция, свързвайки я с идейните завоевания на пролетарската литература от 30-те и 40-те години; да се навлезе по-задълбочено и аналитично в съдържателните богатства и поетико-стиловите особености на Вапцаровата поезия и пр. и пр. Не на последно място трябва да споменем и необходимостта да се противопоставим на опитите на някои чуждестранни „изследователи“, които се опитват да отродят творчеството на Вапцаров от българската литература, да фалшифицират неговата национална принадлежност и самосъзнание и да използват невежествено скалпелните си „открития“ за националистически, шовинистични цели. Едва ли може да се измисли по-недостойно кощунство с паметта на големия поет-комунист, патриот и интернационалист! Разбира се, от научна гледна точка този въпрос изобщо не е дискуссионен — твърде явна е нееделимостта на Вапцаровото творчество от българската литературна традиция, твърде недвусмислени са думите на самия поет и свидетелствата на неговите близки. И неслучайно на Международната научна конференция по случай 70-годишнината от рождението на Н. Й. Вапцаров учени от 27 страни изразиха преклонението си пред подвига на български поет-революционер.

Както се вижда, твърде широк е кръгът от проблеми, които бяха поставени — и до някъде решени — по новому в многобройните

публикации в печата и отделните книги. Сред по-интересните от тях можем да отбележим „Летопис за живота и творчеството на Н. Й. Вапцаров“ от Б. Вапцарова, „Огнярят-поет“ от В. Колевски, „Живот, по-хубав от песен“ от Ст. Коларов; студии на Д. Киров, Р. Ликова, Р. Коларов и П. Велчев (сп. Литературна мисъл, кн. 7 и 8 от 1979 г.), поредищата публикации във в. „Литературен фронт“ (вж. особено бр. 49 и 50 от 1979 г.), в юбилейния „Вапцаров лист“ и др.

Особено място заема тук книгата на Пенчо Данчев „Преди и след разстрела“. Определено може да се каже, че това е най-цялостното изследване на жизнения и творческия път на Вапцаров, което обстойно проследява неговата биография и творческо развитие, за да се стигне до анализа на зрялата му поезия, извисила го до върховете не само на българската, но и на световната лирика. В този смисъл „Преди и след разстрела“ е своеобразно обобщение на постиженията на българското вапцароведение, опит да се синтезира ценното в досегашното изследване на творчеството му и да се набележат нови пътища; да се вият в светлината на последните постижения на литературознанието ред проблеми, свързани с мястото на Вапцаров в нашата поетическа традиция, с творческото му развитие, с поетиката на лириката му и т. н.

„Преди и след разстрела“ е естествено продължение на засилия в последните години интерес на П. Данчев към литературната история и по-специално към върховете на поетическата ни класика. Тази книга е монографично изследване от типа на „Чертите на гения“ и „П. К. Яворов“ и като тях е представителна за подхода на автора — с желанието да се допълнят взаимно биографичният метод и собствено литературоведският анализ, за да се обхванат цялостно животът и творческият път на поета; да се очертае мястото му в развитието на българската лирика и в контекста на световния литературен процес. Този подход има ред предимства, които неслучайно са го направили традиционен: той дава възможност да се изгради релефен образ на писателя и неговото дело, да се разкрият сложните връзки между живот и творчество, да се открият особеностите на неговата поезия. Но има и някои „предопределени“ недостатъци: изчерпателността налага да се преповторят — в една или друга

форма, в по-голяма или по-малка степен — познати факти, констатации, общи постановки и пр. Впрочем всеки подход има както силни, така и слаби страни; а за едно изследване, предназначено за най-широк читателски кръг, съчетанието между популяризаторския и приносноизследователския момент е задължително условие.

Споменавам това не само за да сме наясно в каква насока са усилията на П. Данчев (интересен, но отделен въпрос е, че множеството публикации показва доста широк спектър на методологически предпочитания, както и съответно широкия диапазон на предпочитаната проблематика), а и защото „Преди и след разстрела“ не следва стриктно композиционната схема на историко-литературните изследвания от монографичен тип. Ала „отклоненията“ са резултат както на индивидуалните предпочитания на автора, на желанието му да обхване най-широк кръг въпроси, свързани с живота и творчеството на Н. Й. Вапцаров, така и — преди всичко — на стремежа да намери онзи маниер на изложение и структура на труда, които са най-адекватни на своеобразието на неговия „обект“. Например необичайната творческа съдба на поета, който измина жизнения си път почти незабелязан и неосценен от критиката и колелите-литератори, са подсказали на П. Данчев идеята за встъпителната глава „Ний бяхме неизвестни хора...“. Тук авторът използва множество свидетелства на Вапцарови съвременници — партизани, нелегални, — за да покаже как лириката му заживява сред народа, получава невероятна за условията в онези години популярност. Сякаш отново се повтаря съдбата на Ботевите „Песни и стихотворения“, отново творческият гений е изпреварил с цял етап критическото съзнание. И последвалото, вече след народната победа, всенародно (и международно) признание още повече изостря интереса към въпроса — казано с думите на П. Данчев — „... как се появи, как се формира феноменът Никола Вапцаров в българската, а оттам и в световната литература?“ (с. 24).

На неговия отговор П. Данчев е посветил значителна част от своето изследване. Следващата глава „С Гьоте и Ибсен край огнището“ ни връща към детските и юношеските години на бъдещия поет, разкрива ролята на семейната среда за оформянето му. Самото заглавие, леко маниерно на пръв поглед, загатва нещо много съществено за съдбата на нашата интелигенция в „закъсняло-ускореното“ ни развитие и ни припомня известните думи на Иван Хаджийски за това, как в едната соба младите четат Метерлинка, докато в другата старите тъкат. Да, но тук положението е по-различно, защото майката на поета е човек, широко образован за времето си; благодарение на нея той е закръмен не само с мелодиката на народната песен, а и с интереса към световната култура, към нашумелите тогава литературни явле-

ния. Дори и бащата на Вапцаров — личност противоречива, мятанша се от една в друга крайност в обществено-политическата ориентация — е човек с необичайни за времето си духовни интереси. Има нещо уникално в тази слава от патриархална нравственост, възрожденски патриотизъм и възприемчивост за новото в изкуството и културата, която оформя Никола Вапцаров и по сложен, опосредстван път се проектира в творчеството му.

В тази глава П. Данчев е събрал и систематизирал огромен по обем и изключително интересен фактически материал. Колко любопитен е например фактът, че любимото четиво на Йонко Вапцаров е била „История на цивилизацията в Англия“ от Х. Т. Бък — настолната книга на Захари Стоянов, която очевидно е импонирала на възрожденското съзнание... Впрочем такива впечатляващи детайли, които могат да станат отправна точка за съществени културно-исторически, народопсихологически и пр. заключения, изобилствуват в „Преди и след разстрела“. По същия начин въз основа на малко изследваното досега ранно творчество на поета П. Данчев е показал дългогодишното му „школуване“ в следващата глава „На учение при Яворов“. И тук е привлечен изобилен материал, показано е нагледно как в своите „подражания“ на Яворов Никола Вапцаров овладява до виртуозност версификационната техника, емоционалния диапазон и образния реkvизит на символизма. Но същевременно, което е по-важно, е разкрито и как тази „поетическа техника“ влиза в дисонанс с изживяванията на курсанта от Военноморското училище, колко неудачни са опитите да се „преведе“ на нейния „език“ новото обществено пък и интимно съдържание, което животът властно диктува на поета, новото светоусещане и емоционален строй.

Според хронологията този етап от творческото развитие на Вапцаров свършва дотук; следват няколко години на мълчание (изцяло или отчасти) и упорито търсене на с в о я поетически глас. П. Данчев ги е разгледал обективно в главите „Четири преломни години“ и „В София“. „Навред затворени врати...“, показал е кълновите на новото художествено мислене — в този период все още недооформено, както нагледно можем да се убедим от съпоставката между двете редакции на „Писмо“; анализирал е задълбочено рефератите, писани от Вапцаров по това време, драмата „Деветата вълна“; разкрил е идейното му израстване, активното включване в легалната и нелегалната партийна работа...

Но литературният процес (и в частност — творческото развитие на Вапцаров) има и своя логика, спрямо която хронологията понякога се оказва нещо външно и несъществено. Така е и с школуването на Вапцаров „при“ Яворов. Защото именно зрялата му поезия е в много голяма степен спор и „оттласкване“ от стиховете на любимия поет.

Не може да се каже, че този въпрос е нов за нашето литературознание — наред с всеизвестния пример на „спора“ между „Не бойте се, деца“ и „В часа на синята мъгла“ ред други по-трудно забележими случаи на полемичен диалог между стиховете на Вапцаров и Яворов са анализирани например от Никола Георгиев в статията му „Певец на великия двубой“ (вж. сб. „Никола Вапцаров. Нови изследвания“. С., БАН, 1970 г.). Но пък не може да се каже и че въпросът е разгледан в цялата му дълбочина и значимост. Защото един прецизен и цялостен съпоставителен анализ би показал много повече точки на „привличане-отблъскване“ между двамата големи поети — от ритмо-интонационния строй до типа лирически герой, концепцията за човека и образа на света. . . По този начин (особено пък ако съпоставката приеме вида Ботев — Яворов — Вапцаров) би могло доста сполучливо да се „онагледят“, — разбира се, в най-общи линии — приемствено-развойният процес, формирането и обогатяването на българската поетическа традиция. . .

Позволявам си това отклонение, защото мисля, че на богатия фактически материал в книгата на П. Данчев би подходжал и съответен по мащаб съпоставителен анализ. Той обаче се е задоволил да характеризира приемствено-развойните връзки между тримата най-големи български поети главно по линия на драматичния психологизъм като основна стилова доминанта в лириката им, подчертавайки както сходството, така и не по-малко съществените различия. Но преди да стигнем анализа на поетико-стиловото своеобразие на зрялата Вапцарова поезия, искам да отбележа главата „Поезия и възгледи за поезията“. В нея обстойно са разгледани малкото на брой, но изключително интересни литературнокритически изяви на поета, които представят в експлицитен вид неговите схващания за литературата, творческото му кредо. Още по-любопитен е анализът на водената от Вапцаров рубрика „Поша“ във в. „Литературен критик“, защото кратките отговори на начеващи литератори са в същност практическата изява на естетическите му възгледи. А взети като цяло, изявите на Вапцаров като критик и „литературен консультант“ (както бихме казали днес) убедително доказват, че новаторското му творчество се основава на дълбоко промислени, оформяни с години и систематично изградени разбирания за същността на поезията и актуалните (тогава) изисквания към нея.

В три глави — „За сложността на „простата човешка драма“, „По законите на драматургията“ и „Грябва да се ликвидира с досегашните образи. Поетиката на новатора“ — П. Данчев разглежда най-значителната част от поетическото творчество на Никола Вапцаров.

Два са според мен основните проблеми, на които П. Данчев се спира в тази част от изследването си: поезията на Никола Вапцаров

като продължение и доразвитие на българската поетическа традиция и особеностите на поетиката му. Разбира се, в рамките на една рецензия не могат да се обхванат интересните хрумвания, наблюдения, оригинални интерпретации на отделни стихотворения и пр. Затова с ясното съзнание за конспективността и схематичността на бележите си искам да се спра само на няколко въпроса.

Първият от тях е за поетическото „родословие“ на Никола Вапцаров. За неговата любов към Яворов и творческия му „спор“ с него вече стана дума. Но всеки истински голям поет, който представя етап в развитието на дадена национална литература, е неизбежно своего рода синтез на дотогавашните ѝ постижения — като не забравяме и „отвореността“, особено в по-ново време, към световната литература. И с основание П. Данчев търси сходното и различното между Ботевата и Вапцаровата лирика; в по-частен аспект — между Фурнаджиев и Хрелков, от една страна, и Вапцаров, от друга; търси общия „стил на епохата“, отразен в пролетарската поезия от 30-те и началото на 40-те години, като същевременно подчертава онова, което прави творчеството на Вапцаров качествено различно явление. Отделен — и голям — проблем е влиянието на фолклора. Много точно изследователят отбелязва, че резултатите от интереса към народната песен „...могат да присъствуват в творби, външно ненаподобиавши народната песен, защото става дума за абсорбирано влияние на високохудожествени ценности, влияние, което не е оставило видими (може би по-правилно е да се каже о ч е в и д н и, б. м., Х. С.) следи“ (с. 263). Но тази правилна изходна постановка за съжаление е останала неподкрепена от конкретен анализ, защото П. Данчев е предпочел по-нататък да приведе документални свидетелства, доказващи любовта на Вапцаров към фолклора, оставяйки по този начин въпроса за творческото усвояване на някои художествени принципи на народната песен и интегрирането им в нова идейно-художествена система открит.

Много интересни са наблюденията на изследователя върху поетиката на Вапцаров. И тук той е обобщил до голяма степен постиженията на нашата литературна наука. Наред с това за пръв път се подчертава такава последователно и конкретно аналитично драматургическият характер на лириката на Никола Вапцаров (в главата „По законите на драматургията“); особено задълбочен е анализът на т. нар. „испански цикъл“ като своеобразно художествено цяло, изградено — и в рамките на отделното стихотворение, и в целия цикъл — по законите на драмата. Този въпрос представлява и по-общ, теоретически интерес; а от литературноисторическа гледна точка е особено съществен, защото неравномерното развитие на родовете и жанровете в новата българска литература

предлага много примери, когато елементи на даден жанр (или род) се зараждат и развиват донякъде — без това да стига до заличаване на жанровата специфика — в друг. Но ми се струва, че П. Данчев прекалено е абсолютизирал драматическия характер на Вапцаровата поезия, противопоставяйки категорично драматизма на повествователността (едва ли нехронологическото развитие на лирическите сюжети е сериозно основание тя да се отрича напълно); по-типично за Вапцаровата поезика според мен е напрежението между *наративност* и *драматизъм*, които при това си остават типично *лирически*...

Впрочем не само в този пункт трудът на П. Данчев провокира мисълта ни, кара ни да „продължаваме“ разсъжденията му, да се съгласяваме или да спорим със заключенията му. Бих могъл да посоча и други спорни въпроси — например малко абстрактното противопоставяне на „разговорността“ (като същностна черта на Вапцаровата поезика) и „мелодичността“, докато в същност става дума за разликата между два исторически обусловени *тип* а лирика, за два етапа в развитието на нашата поезия (сам П. Данчев е доказал блестящо строгата структурна организираност на лириката на Вапцаров във фонетично и ритмо-интонационно отношение — а какво е в действителност „мелодичността“ на символистичната поезия, ако не фонетична и ритмо-интонационна организация, но от друг *тип* а)...

Но ако се задоволим с придирчивите уточнения, рискуваме да не забележим главното: ученият съзнателно е избрал „отворения“ характер на тази част от труда си, акцентирал е върху главните черти на поезиците на Никола Вапцаров и е потърсил проекцията им в по-общ идейно-естетически аспект — например разсъжденията за *самобитността* като същностен белег на всяко голямо и новаторско дело. Не толкова изчерпателен и систематичен анализ на поезиците на Вапцаров, а актуалният смисъл на неговия творчески подвиг — това, струва ми се, е „свързващата“ както на тази част от изследването, така и въобще на „Преди и след разстрела“.

Достоев завършек на тази книга е главата „Поет на българския народ и на човечеството“. Тук често отправяното пожелание творчеството на българските писатели да се разглежда в световния литературен контекст до голяма степен е реализирано на практика; обито, по много точно са разглеждани онези особености на Вапцаровата лирика, които са синхронни с развитието на световната революционна поезия от 30-те и 40-те години до наши дни. По този начин световното значение на творчеството на Никола Вапцаров, неговият общочовешки характер са — както рядко се случва — не само декларирани, а *доказани* и анализирани.

Завършващи бележките си за „Преди и

след разстрела“ на Пенчо Данчев, искам още веднъж да подчертая онова, което отличава изследването му в разгърнатата панорама на нашето вапцароведение — този труд е своеобразно обобщение на постигнатото досега от литературната ни наука (обогатено, разбира се, и с личните открития на учения) и същевременно стимул за нови търсения.

Христо Стефанов

„УСКОРЕНО РАЗВИТИЕ НА КУЛТУРАТА“ ОТ
ГЕОРГИ Д. ГАЧЕВ. С., „Наука и изкуство“, 1979

Твърде рядко литературоведската книга се радва на дълъг и активен живот сред читателите си. Обикновено научното прозрение (или поне заключение) бързо се включва в практиката и се превръща в някаква база за по-нататъшни изследвания и открития. Тогава тя може да се цитира, но това е само от уважение към точността и пълнотата на информацията. Ала книгата на съветския литературатор-българист Георги Гачев „Ускорено развитие на културата“ (първото издание е със заглавие „Ускоренно развитие на литературата“) вече двадесет години е сред най-ползуваните, най-споменаваните, най-коментирани възхваляваните или оспорваните книги в българистиката. Неговият „опит за теоретическа история на българската литература“ (според определението на Тончо Жечев) до голяма степен изпревари общото равнище на литературознанието у нас, което преди двадесет години не беше в състояние да направи онова, което Гачев стори с книгата си.

Книгата на Гачев систематизира литературата на Възраждането, но не нейните факти (или поне не само фактите), а преди всичко проблемите, които е трябвало да разрешава, и мотивите, които се е налагало да разработва. Така развитието на литературата и културата се свързва с развитието на обществото, с усъвършенстването на икономическата база и с усложняването на общественото съзнание. В този смисъл вече можем да говорим за поствъзходност във възходяща степен на литературното развитие в периода на Възраждането. Всяка следваща форма, всяко следващо явление е принципно по-сложно от предходното. Разбира се, не в художествения си вид, не като майсторство на изобразението и сила на внушението — а като усложняване на проблематиката, като въвеждане на нов тип литературни герои, като навлизане на нови мотиви и пр. Понякога тези неща трябва да се разделят, за да се видят в цялата им пълнота. Прав е Боян Ничев, който в книгата си „Увод в южнославянския реализъм“ (БАН, 1971), разграничавайки позицията си от тази на Гачев, много точно формулира принципа на научните изследвания на съветския лите-